

Павло Хоменко (Київ)
старший науковий співробітник
НІАМ "Київська фортеця"

Агапій Гончаренко - мандрівний козак-монах

Прогресивні погляди Агапія Гончаренка, який вважається піонером української еміграції у Сполучених Штатах, дореволюційна історіографія ігнорувала, змальовуючи його далеким від пекучих проблем часу, якимсь диваком, «утікачем та розстриженим православним священиком» [1, с.100]. Окремі аспекти діяльності А. Гончаренка висвітлені в радянських історичних дослідженнях, у яких автори намагалися показати його, як революціонера – інтернаціоналіста. Згадки й окремі характеристики подані М.М. Варварцевим С. Марковим, З. П. Базілевою, А. М. Шлепаковим, Н. Я. Эйдельманом [2,12]. Ці автори позитивно оцінюють роль Гончаренка в суспільно-політичному житті в країнах, де він перебував. Окремі газетні статті присвячені біографії А. Гончаренка, з'явилися в період здобуття Україною незалежності, але об'єктивної, узагальнюючої праці присвяченій, значній громадській діяльності «козака у рясі», так називали українські емігранти А. Гончаренка, на жаль немає. У виданій наприкінці XIX ст. за допомогою Михайла Павлика автобіографії [3,60] Гончаренка наводить багато цікавих фактів про початковий період свого життя, що передував його від'їздові за кордон.

Агапій Гончаренко народився в сім'ї сільського священика. Освіту здобував у Києві, спершу в бурсі, потім у семінарії, де до програми навчання у той період включались такі далекі від церковних догм та богослов'я дисципліни, як сільське господарство та народна медицина. Вступивши до Києво-Печерської лаври на посаду ієродиякона під чернецьким ім'ям Агапія Гончаренко спілкувався з представниками різних верств суспільства, цікавився становищем кріпаків. У «Споминках» згадується його зустріч з декабристом С. Трубецьким після його повернення з Сибіру.

У Центральному державному історичному архіві України зберігається ряд документів, що стосуються Гончаренка, зокрема метрична книга церков Сквирського повіту, на території якого було його рідне село (у «Споминках» зазначено, що народився він в с. Кривин Київської губернії 19 серпня 1832 р.). Та в її записах жодних відомостей про Гончаренків, батьків Агапія немає. Проте є таке: «Дев'ятнадцятого числа (йдеться про серпень 1832 р.) у кривинського парафіяльного священика Онуфрія Герасимова Гумницького та його дружини Євдокії Олексієвої народився син Андрій...» [4]. Крім прізвища, тут усе збігається з відомостями, поданими в «Споминках».

Архівні джерела (списки семінаристів) доповнюють перелік біографічних відомостей, хоча прізвище Гончаренка тут також не згадується. Так, у копії атестату про закінчення семінарії написано (1853 р.): «Об'явник цього, вихованець Київської духовної семінарії вищого відділення Андрій Гумницький, єпархії Київського, повіту Сквирського, села Кривин, церкви Вознесенської, священика Онуфрія син, який має 21 рік...» [5,76]. До речі, серед випускників більше нікого не було родом з цього села.

В архіві є й власноручна розписка Гумницького про те, що 27 липня 1853 р. він одержав атестат [6]. Цей документ дає змогу остаточно засвідчити, що Андрій Гумницький та Агапій Гончаренко — одна и та ж особа. Співставлення автографів - розписки за одержання атестату (1853 р.) та оригіналу відгуку на смерть Т. Г. Шевченка (1861 р.) для лондонського «Колокола», написаного з позначкою «вад ієродиякона Агапія» [7], показало що почерки на обох документах ідентичні. Отже, Гончаренко — псевдонім Андрія Гумницького. Поява псевдоніма припадала на початок 1861 р.

Архівні документи характеризують молодого Гумницького як здібного в науках, скромного, сумлінного. Але церковне начальство, схвально оцінюючи поведінку Гумницького, не знало, однак, про справжні настрої юнака, про його симпатії до знедолених та пригноблених. Про ці настрої свідчить, зокрема, написана трохи пізніше ним у «Колоколе» велика стаття під назвою «Монастирське кріпосне право». Придивившись до нового ченця митрополит Філарет прийняв його на посаду секретаря канцелярії. Це дало можливість спостерігати за управлінням церкви зсередини, стало основою для формування настроїв і світогляду Агапія. В цей період він познайомився з П.Кулішем і М.Драгомановим, близькими за духом стали для нього вірші Тараса Шевченка. На прикладах з життя Києво-Печерської лаври Агапій викриває, жорстокий визиск і свавілля по відношенню до кріпосних селян. «Якщо хлопчика засіче наглядач або скалічить,— вказується в статті,— справа як у воду піде. Суду немає...» [8].

Коли Гончаренко потрапив наприкінці 1857 р. на вакантну посаду ієродиякона церкви російського посольства в Греції [9,798], цілком природним був його потяг до прочитання заборонених у царській

Росії творів, що їх випускала герценівська лондонська незалежна друкарня. Закономірним стало написання для «Колокола» викривальних кореспонденцій проти, кріпосницького ладу: «Як чоловік живе працюю кров'ю другого чоловіка, він є людоїд...» [10].

Царська тасмна розвідка уважно стежила за кореспонденцією священника й, перехопивши лист, передала його послові Росії в Греції, Олександрю Озерову. Той 16 лютого 1860 р. запросив Агапія пообідати на пароплаві «Русалка», і вручив йому наказ про арешт та негайне повернення в Росію. В Афінах за наказом посла його арештували. Але на шляху з Одеси до Константинополя він утік і переїхав до Англії. В Лондоні (1860—1861 рр.) Гончаренко зустрічається з О. Герценом, М. Огарьовим, Дж. Гарібальді, Дж. Мацціні та іншими революціонерами Росії, Італії, працює складачем у друкарні, де виходить «Колокол». У березні 1861 року до Лондону дійшла сумна звістка про смерть Т.Г Шевченка. А.Гончаренко одразу ж написав коротенький некролог для «Колокола»: «От иеродиакона Агапия. I без того тяжко, важко блукати нам по далекій чужині,— но все була потіха, — все-таки була надія. Був у нас дома Кобзар, він виспівував діла батьків наших, напминав, хто ми і що, чії діти, — коли самі не хочемо знати... а смерть скосила його. I на душі ще тяжче стало. На кого надія? Хто потішить? Бо чимало есть дітей нерозумних, а ще більше перевертнів і недоляшків...Цей текст був опублікований у «Колоколі» без жодної правки, українською мовою.

Саме в Лондоні, як визнавав пізніше Гончаренко, визрів план заснування російської вільної друкарні в Сполучених Штатах.

Переслідуваний царською російською розвідкою, Гончаренко переїхав до Олександрії (Єгипет), де на нього було вчинено замах найманцем царського охоронного відділення. Після видужання Агапій вирушив до Америки, куди прибув 1 січня 1865 р.

На зароблені долари придбав у Нью-Йорку кириличний шрифт й подався до Сан-Франциско, де заснував першу на американському континенті російськомовну друкарню. 1 березня 1868 р. він випустив перший номер двомовної газети «Alaska Herald» (російська та українська частини мала назву «Свобода»). У першому ж числі було вміщено статтю «Curios Ideal of the Poet Taras Shevchenko» («Цікаві ідеї поета Тараса Шевченка»). Це була перша згадка про Тараса Шевченка в англomовному світі, вірніше, перший, хай прозовий, переклад його твору — уривок з поеми «Кавказ». А.Гончаренко переклав оці рядки:

У нас же світла, як на те —
Одна Сибір неісходима,
А тюрм!а люду!...Що й лічить!
Од молдаванина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує! У нас
Святую біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що цар якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив.Тепер на небі.
От бачте, які у нас
Сидять на небі!Ви ще темні,
Святим хрестом не просвіщенні,
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай,
І просто в рай,
Хоч і рідню всю забори!
За кого ж ти розіп'явся,
Христе, сине божий?

В тринадцятому номері свого двотижневика (1 вересня 1868 року) Гончаренко вмістив в оригіналі уривки з послання «I мертвим, і живим...», у наступному номері знаходимо (знову українською мовою) уривки з поезії «Думи мої, думи мої...», уривки з «Послання» були надруковані у двотижневика в лютому 1869 року - теж оригінал. Оригінал цього документа був знайдений в архіві Михайла Павлика, редактора й видавця журналу «Народ». М.Павлик активно листувався з Агапієм, друкував його матеріали («Країна козаків в Північній Америці, або Аляска», «Народ», 1894, №2 «Споминки», Коломия, 1894) та переслав «попові-свободолюбителю» до Америки збірку заборонених

у Росії поезій Тараса Шевченка.

Свою газету Гончаренко робив один. Її примірники поширювалися серед мешканців Аляски, а також Сибіру. У цьому друкованому виданні Конституція США була надрукована російською та українською мовами вперше. Працездатність А. Гончаренка вражає: збирав, писав і редагував матеріали, був набірником, складальником, вантажником, і експедитором... Його видання читали у Японії, Китаї та на Гавайських островах, п'ятсот примірників кожного номера він регулярно відправляв на материкову Росію, в Сибір.

Газета викривала, зокрема, хижацьке хазяйнування в Алясці торговельної фірми Гутчинсона. Гончаренко відзначав, що «американці ще недавно ступили на ґрунті Аляски і не встигли зробити багато, але за короткий строк вивезли звідти величезну кількість хутра». [11] У розмові з російським мандрівником П.Огородниковим Агапій розповів, що фірма Гутчинсона володіла великим капіталом, мала на своєму боці корумпованих службовців, присланих в Аляску з Вашингтона, користувалась прихильністю начальства й ділила з ним бариші, збагачувалась за рахунок бідного населення. [12]

Один американець розривав могили алеутів і грабував, що міг!.. А скільки прибуло туди іновірських місіонерів? Але це не проповідники істини, а вовки в овечій шкурі». [13,55].

Саме в цьому зв'язку Гончаренко викривав діяльність представників царського консула в Сан-Франциско. Про нього він зокрема писав: «він діє спільно з монополістами». [14,54].

У своїх статтях Гончаренко відзначав позитивну роль міжнародної торгівлі, пропагував книгодрукування, яке розглядав як «єдиний шлях з'єднати нації до загальної користі, до прогресу людства». [15,4]

У Сан-Франциско, та й в усій Каліфорнії, Гончаренко був відомим діячем, до голосу якого прислухалися як урядові, так і громадські кола. До нього зверталися по допомогу та за порадами земляки «Я хочу, щоб праця прищельця, російського робітника (він мав на увазі вихідців з Росії різних національностей.) оплачувалася справедливо», [16,35] – заявляв Гончаренко.

Боротьба за права й кращу долю української трудової еміграції трудящих у громадсько-політичній й публіцистичній діяльності Гончаренка, здобула йому прихильність багатьох відомих діячів США та інших країн. Серед них були, зокрема, письменник Марк Твен, дослідник Сибіру Дж. Кеннан.

Подорожуючи Аляскою, А.Гончаренко, як і скрізь, куди його закидала доля, напивував земляків. І яким же було його здивування, коли він знайшов цілі поселення не кого небудь, а потомків запорозьких козаків! «Наше общежитійне козацьке джерело, - гарно й чисто сохранилось на виспах в Алясці. Всяка робота громадська належить громаді, з рівним поділом: ловити рибу, дрова рубати, хати строїти, дороги робить...».

«Частина останніх запорожців, - пише Є.Матросов, - які не могли вибачити великій імператриці, переселилась до вустя Амуру. Незадоволені однак місцевим управлінням і сибірськими порядками взагалі, ці орли руського народу, із рідного гнізда перекинуті через велетенські простори до берегів Тихого океану. Осівши на півострові Аляска, вони склали тут доволі значну руську общину, довгий час зберігали вдачу, звичаї, легенди і звичаєве право свого розореного гнізда...». Польсько-американські видання заявили якомсь, що загальна кількість цих залишків запорізького козацтва сягає 20 тисяч, але ніяких достовірних даних, на підставі яких цифра ця виведена, в них вказано не було.

У Каліфорнії Агапій із дружиною Альбіною Цитти (італійкою за походженням) жив у пригороді Сан-Франциско (біля м. Hayward). Помер він 5 травня 1916 р. Похований разом із дружиною на фермі, що занесена в офіційний список історичних місць Каліфорнії під номером 1025. А 15 травня 1999 р. колишній хутір Агапія Гончаренко був оголошений державним заповідником "Україна". А.Гончаренко залишив по собі «Спогади» (1894, Каліфорнія), які закінчив словами: « *Моя Ненька Україна й джерело козацтва, якоже Феникс, воскресне на добро людям, на вічну правду й волю ... Поляки пекли нас живими , і тепер печуть їх москалі; незабаром весь світ встане: згубити і великого, і малого і ім'я московське - варварів-людоморів - з лиця землі. З цєю вірою я в останній раз закриваю мої очі, і зіпну навіки*». [17,118]

Певна обмеженість світогляду Гончаренка, тривалий відрив його від батьківщини, проігнорюваністю погляди щодо конкретних шляхів суспільства до кращого майбутнього обумовили й те, що у критиці самодержавства він не висував, як правило конкретних проєктів, зміни існуючого ладу. Але будучи українським патріотом сподівався з початком першої світової війни на здобуття Україною державної незалежності. Своєю невтомною працею заради щастя трудового люду – представників першої хвилі української еміграції до США, Агапій Гончаренко заслужив повагу і співчуття не тільки серед української трудової еміграції в США, але й заслужене визнання в демократичному американському суспільстві.

Джерела та література

1. Матросов. Е. Н Заокеанская Русь./Матросов Е.Н.// «Исторический вестник», 1897, т. IV, с. 100.
2. Марков С. Летопись Аляски.// — «Юконский ворон», М.- Л., 1916.
3. Базилева. П. «Колокол» Герцена, М., 1949; Ш л е п а к о в. А. М. // Українська трудова еміграція в США і Канаді, К., 1960.
4. Э и д е л ь м а н. Н. Я. Тайные корреспонденты «Полярной звезды» - М., 1966.
5. Гончаренко. А Споминки, // Коломия, 1894.с.76.
6. Центральний державний історичний архів України в Києві (ЦДІА України). ф. 127. оп. 1012, спр. 1696, арк. 136.
7. Там само. ф. 712. оп. 1, спр. 268, арк. 36.
8. Т а м само. арк. 175.
9. Колокол № 95. 1 квітня 1861 р.. с..
10. ЦДІА України.- ф. 712,оп 1, спр.268,арк., 36.,спр.122, арк. 51, 251.
11. Колокол». № 7. 1 грудня 1860 р.
12. ЦДІА України.- ф. 128, оп. 1, спр. 402, арк. 5, 96, 97; спр. 103, арк..326, 404.
13. А. Гончаренко. Названа праця. с. 55.
14. Ш л е п а к о в. А. М. Українська трудова еміграція в США і Канаді.// К 1960, с. 54.
15. Огородников П. В стране свободы.// Петербург - 1882. т. 2.
16. Там само., с. 35.
17. Варварцев М.М. Агапій Гончаренко – піонер Української еміграції в США.//
18. Український історичний журнал. 1969 р. №6.